

Андрій СМІРНОВ (*Острог*)

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ДЕКРЕТ МИТРОПОЛИТА ДІОНИСІЯ (ВАЛЕДИНСЬКОГО) ВІД 24 ГРУДНЯ 1941 РОКУ

На сьогодні більшість церковних істориків пов'язують виникнення УАПЦ формації 1942 р. з т. зв. декретом митрополита Діонісія (Валединського) від 24 грудня 1941 р. Разом із тим, цей важливий документ ще не був введений у науковий обіг. Під час архівних пошуків у Варшаві нам вдалося віднайти копію листа владики Діонісія до архієпископа Полікарпа, в якому повідомлялося про створення тимчасової Адміністрації Православної церкви на визволених українських землях.

Цей акт Варшавського митрополита вважається безпосереднім відгуком на рішення “Всеукраїнського церковного собору”, що відбувся 13 грудня 1941 р. (інша назва – “Нарада представників церковних рад Волині”). Насправді, йшлося про нашвидкуруч зібрану конференцію Рівненської церковної ради, на якій було засуджено діяльність архієпископа Олексія, ухвалу Почаївського собору щодо автономного статусу Православної церкви в Україні, прийнято звернення до митрополита Діонісія¹.

Із авторитетних свідчень Ю. Мулика-Луцика, який був безпосереднім учасником подій, пов'язаних із встановленням Адміністрації, та виявлених в останні роки архівних документів стає зрозумілим, що проблеми українського православ'я надзвичайно турбували діячів УНР на чолі з А. Лівичком, які у Варшаві мали великий вплив на митрополита Діонісія. Вони уважно стежили за всіма подіями православного церковного життя на теренах “рейхскомісаріату “Україна” і, знаючи, що Діонісію заборонено втручатися в церковні справи поза “Генеральним губернаторством”, доклали чимало зусиль для того, щоб отримати в Берліні дозвіл включити до його юрисдикції православні громади з українських земель. Хоча 2 листопада 1941 р. такий дозвіл ними був отриманий, але вже 21 листопада членам делегації Варшавської митрополії в Берліні єпископу Люблінському Тимофію (Шретеру) і професору О. Лапинському роз'яснили, що, по-перше, встановлюється лише “Тимчасова Адміністрація”, а по-друге, її діяльність повністю залежатиме від волі й відповідних розпоряджень Е. Коха².

¹ Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: У 5 т. – Вінніпег, 1984. – Т. 1: Київська церковна традиція українців Канади. – С. 506.

² Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне, 2003. – С. 318.

Нарада у енерівців 30 листопада у Варшаві за участю А. Лівницького і владыки Палладія (Видибіди-Руденка) прийняла рішення про підтримку кандидатури архієпископа Луцького і Ковельського Полікарпа (Сікорського) на Адміністратора. Він був єдиним в Україні архієреєм-українцем, який залишився вірним митрополиту Діонісію. Оскільки ж діячі УНР у Варшаві визнали, що “незручно” призначити його “не з волі свого народу”, то й було організовано засідання “Наради представників церковних рад Волині” в Рівному 13 грудня³.

На початку засідання голова Рівненської церковної ради І. Карнаухов намагався висунути на київську митрополічу кафедру кандидатуру архієпископа Іларіона (Огієнка), якого підтримували холмські церковні організації, Всеукраїнська православна церковна рада в Києві й навіть митрополит Андрей Шептицький⁴. Але окупанти, керуючись директивами своїх керівників щодо недопущення утворення єдиної церкви, не дозволили Іларіону (як і решті ієрархів) переїздити з “Генерал-губернаторства” в Україну. Тому після тривалого обговорення Степан Скрипник, який “вже мав досить тієї нереальної “дискусії” над питанням, чи було “канонічно”, чи “неканонічно”, устав й експромтом заявив трохи здернованим тоном: “Пощо ця балачка? Берлін не пустить Іларіона на Україну. Якщо це всім ясно, то я пропоную замкнути дискусію на цю тему!”⁵. Після цього кандидатуру Полікарпа підтримала більшість учасників наради.

У результаті було створено комісію у складі С. Скрипника, Н. Кибалука, Ю. Мулика-Луцька, яка 14 грудня 1941 р. підготувала лист уповноважених від церковних рад Волині до митрополита Діонісія, у якому висловлювалось прохання: “1) вжити всієї своєї влади в церкві і всіх можливих засобів до припинення розкладкової в церкві діяльності архієпископа Олексія, цілковито до усунення його з кафедри та приділення до якогось з монастирів, при чому запевнюємо Ваше Блаженство, що в своєму рішенні Ви можете опертися на одностійдну думку українського православного громадянства, організованого в церковних радах Рівного, Дубна, Кременця, Луцька; 2) доручити тимчасове адміністрування Православної церквою на українських землях, звільнених від більшовицької влади, архієпископові Луцькому і Ковельському Полікарпові, при якому зараз вже є і надалі повинна бути єпископська рада з представників духовенства і мирян, голос якої, згідно давніх соборних українських традицій в церкві, мусить мати все своє значення в питаннях церковно-адміністративного характеру; 3) поблагословити архієпископам Полікарпові і Олександру Поліському висвячувати єпископів українців для делегації їх в цілі виконання архіпастирських обов’язків на Схід”⁶.

Дізнавшись про те, що 8 грудня 1941 р. єпископи Автономної православної церкви запросили владыку Іларіона на київську кафедру, керівники Рівненської

³ Савчук С., Мулик-Луцьк Ю. Історія... – С. 503–509.

⁴ Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації... – С. 321.

⁵ Савчук С., Мулик-Луцьк Ю. Історія... – С. 507.

⁶ Лист підписали І. Карнаухов Ф. Кульчицький Б. Козубський І. Власовський, У. Самчук, прот. М. Маложинський, Ф. Польовий, П. Бульба, Ф. Мороз. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (далі – АWMP). – Sygn. 1151–R11–6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944).

церковної ради 22 грудня прийняли постанову про підтримку цього рішення і просили Варшавського митрополита благословити виїзд Огієнка до Києва⁷. Однак цим прагненням, доводить Н. Стоколос, завадила не стільки конкуренція серед українських ієрархів, скільки політика німецької окупаційної влади, яка не тільки не дала дозволу на приїзд архієпископа Іларіона в Україну, але й зробила все можливе, щоб жоден з православних владик не зайняв цієї кафедри⁸.

Із створенням Адміністрації Варшавської митрополії на українських землях було започатковано процес конституювання УАПЦ в українській церковній історіографії на означення цієї еклезіальної структури утвердився термін “УАПЦформації 1942 р.”. Його часто використовували в своїх працях І. Власовський на протипагу “УАПЦформації 1921 р.”⁹. Ю. Мулик-Луцик вважав, що ці поняття вперше вжив о. д-р М. Соловій у додатку до праці митрополита В. Липківського “Відродження церкви в Україні 1917–1930” (Торонто, 1959)¹⁰. Однак поділ УАПЦ на дві формації зустрічається в лексиці автокефального духовенства ще в другій половині 40-х років ХХ ст.¹¹.

Дозволимо собі не погодитись із твердженням О. Хомчук, що “ніде в документах того часу не йдеться інакше, як про “Святу Православну Автокефальну Церкву на визволених українських землях”... Отже, митрополит Діонісій розбудував єпархію для українців на території України. Ні про яке *створення* єпископами від АПЦ Польщі Української автокефальної православної церкви в Україні не йшлося. Це була легенда, придумана лояльними істориками для нового провладу Української автокефальної православної церкви вже після війни”¹². Дослідниця постулює думку про те, що в роки окупації УАПЦ діяла відповідно до внутрішнього статуту Православної церкви в “Генерал-губернаторстві”. Фактичну самостійність Адміністрації заперечували С. Савчук з Ю. Муликом-Луциком¹³. На наш погляд, більш переконливою виглядає позиція І. Власовського, який доходить висновку, що юрисдикція митрополита Діонісія “зводилась власне до духовної опіки над Українською автокефальною (de facto) церквою”¹⁴. Він також зазначає, що 28 липня 1942 р. Адміністрація УАПЦ надіслала у рейхс-комісаріат “Тимчасовий Статут Православної Автокефальної Української Церкви”, і дає детальну характеристику цього документа¹⁵.

⁷ АWMР. – 1931–RII–6D (Generalna Gubernia. Cerkiew ukraińska); Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р–281: Рівненське церковне управління, м. Рівне. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 11.

⁸ Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації... – С. 322.

⁹ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: У 4 т., 5 кн. – К., 1998. – Т. 4: ХХ ст. – Ч. 2. – С. 365, 371.

¹⁰ Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія... – С. 546.

¹¹ Див., напр., епістолярії владика Сильвестра (Гасвського): Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / Упор. о. Ю. Мицик. – К., 2006. – С. 452.

¹² Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: розколи і руйнація Української православної церкви в пошуках “константинопольського визнання”. – Чикаго, 2002. – С. 397.

¹³ Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія... – С. 539.

¹⁴ Власовський І. Нарис... – С. 226.

¹⁵ Там само. – С. 226–227.

Термін “УАПЦ” у різних варіаціях (УПАЦ, ПАУЦ, УАЦ) був домінуючим не тільки у публіцистиці того часу, а й у документальних джерелах німецької української походження. Не випадково у “Акті поєднання” автокефалістів і автономістів від 8 жовтня 1942 р. фігурувала назва “Українська автокефальна православна церква”¹⁶. Офіційний предстоятель Української церкви владика Діонісій не мав можливості здійснювати будь-які канонічно-ієрархічні функції. Тому незважаючи на те, що формально УАПЦ перебувала в складі Православної церкви в “Генерал-губернаторстві”, можна вважати її самодостатнім церковним організмом зі своїм собором єпископів на чолі з Полікарпом (Сікорським). Головні обмеження в діяльності церкви виходили не від Варшавського митрополита, а від рівненського рейхскомісара. Таким чином, декрет Діонісія від 24 грудня 1941 р. став першим кроком на шляху до організаційного оформлення УАПЦ як помісної церкви з канонічним єпископатом. Іншого варіанта розвитку подій в тих умовах просто не існувало. Це було значне досягнення українського автокефального руху після неоднозначних спроб започаткувати власну ієрархію у 1921 р.

Публікуємо текст декрету Діонісія з машинописної копії на офіційному бланку Варшавського митрополита зі збереженням орфографії. На документі відсутні підпис або печатка Діонісія, оскільки оригінал листа отримав владика Полікарп. Відомо, що ним користувався І. Власовський, який, очевидно, разом з іншими документами Адміністрації УАПЦ передав його до Архіву УПЦ у США в Бавнд-Бруці. Проведений джерелознавчий аналіз, зокрема зіставлення з копією декрету яка зберігається у Державному архіві Рівненської області¹⁷, дозволяє говорити про цілковиту вірогідність і достовірність цього джерела.

ДОКУМЕНТ

АРХІЄПІСКОП ВАРШАВСЬКИЙ І МИТРОПОЛИТ СВЯТОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВІ

Дня 24 грудня 1941 р.
№ М – 1418.

До
Його Високопреосвященства
Високопреосвященнішого Полікарпа,
Архієпископа Луцького і Ковельського

Як виникає з докладів Вашого Високопреосвященства а також Високопреосвященніших Архієпископів Алексія² і Александра³, церковне життя на Волині і дальших землях на схід не набрало ще сталих закономірних норм.

¹⁶ Мартирологія Українських Церков. У 4 т. – Торонто, Балтимор, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква. – С. 730.

¹⁷ ДАРО. – Ф. Р-281. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 10–10зв.

З огляду на те, що православні українці зі сходу шукають правди Божої в лоні нашої Св. Автокефальної Православної Церкви, – на ієрархії нашої Св. Церкви лежить обов'язок належного окормлення шукаючих правди Божої. Крім ієрархів, цю правду добре розуміє православна українська громада, зорганізована в Церковні Ради на Волині.

На просьбу православних Церковних Рад Волині від 14 грудня ц. р., я постановив утворити Тимчасову Адміністрацію Нашої Св. Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях.

Тимчасовим Адміністратором призначаю Ваше Високопреосвященство і прошу Вас співпрацювати з Високопреосвященнішим Архієпископом Александром.

Про всі Ваші проекти й розпорядження прошу негайно мене сповіщати для надання їм остаточної канонічної санкції.

Відпис цього зарядження, а також відпис прохання Православних Церковних Рад Волині на моє ім'я від 14 грудня ц. р. прошу переслати Високопреосвященнішому Владиці Александрові.

Вашого Високопреосвященства
[Діонісій]
Митрополит Варшавський⁴.

Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej. – Sygn. 1151-RII-6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944). Машинопис, копія.

КОМЕНТАРІ

1. Полікарп (Сікорський Петро Дмитрович) (1875–1953) – митрополит УАПЦ Народився в с. Зеленьках на Київщині в родині священика У 1898 р. закінчив Київську духовну семінарію, навчався на юридичному факультеті Київського університету У роки Української революції очолював господарський відділ Міністерства віросповідань, був віце-директором департаменту загальних справ УНР. У 1922 р. прийняв чернечий постриг. Був намісником Дерманського, Мілецького, Загаєцького, Віленського і Жировицького монастирів. У квітні 1932 р. висвячений на єпископа Луцького вікарія Волинської єпархії. 24 грудня 1941 р. митрополит Діонісій призначив архієпископа Полікарпа тимчасовим Адміністратором Православної церкви на визволених українських землях. 3 жовтня 1942 р. – митрополит УАПЦ У січні 1944 р. емігрував на Захід. У 1950 р. переїхав до Франції. Помер в Ольней-су-Буабіля Парижа і похований на цвинтарі Пер-Ляшез.

2. Олексій (Громадський Олександр Якович) (1882–1943) – митрополит Автономної православної церкви. Закінчив Холмську духовну семінарію, у 1904–1908 рр. навчався у Київській духовній академії, кандидат богослов'я. У 1908 р. прийняв ієрейські свячення в Холмі. У 1922 р. став монахом і був рукоположений на єпископа. Керував Гродненською і Віленською єпархіями. З 1928 р. – архієпископ. З 1934 р. – правлячий архієрей Волинської єпархії. У 1940 р. зрікся польської автокефалії і перейшов до Московського патріархату. У роки війни очолював Автономну православну церкву в Україні. Трагічно загинув 7 травня 1943 р. під час випадкового обстрілу автомобіля українськими повстанцями.

3. Олександр (Іноземцев Микола Іванович) (1887–1948) – митрополит. Духовну освіту здобував у Тобольській Петербурзькій духовній академії. У 1912 р. висвячений

на ієродиякона ієромонаха. У 1919 р. – архімандрит Миколаївського Цукурського монастиря Донської єпархії. У 1922 р. отримав архієрейську хіротонію і призначений керуючим Пінсько-Поліської єпархії. З 1928 р. – архієпископ. Став одним із творців ієрархії УАПЦ 1942 р. Помер у Мюнхені.

4. Діонісій (Валединський Костянтин Миколайович) (1876–1960) – митрополит Варшавський і всієї Польщі. Народився у м. Муромі Владимирської губернії у родині священика Закінчив Казанську духовну академію. У 1897 р. прийняв чернечий постриг. З 1902 р. – архімандрит, ректор Холмської духовної семінарії. З 1911 р. – настоятель храму при російському посольстві у Римі. У 1913 р. висвячений на вікарного єпископа Кременецького Опікувався Холмською і Поліською єпархіями. У 1922 р. призначений архієпископом Волинським і Кременецьким. З 1923 по 1948 рр. – предстоятель Православної церкви в Польщі. У 1942–1946 рр. був формальним керівником УАПЦ. Помер у Варшаві, похований на Вольському цвинтарі.